

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ТА СОЦІАЛЬНІ НАВИЧКИ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ: ДІАГНОСТИЧНО-ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АСПЕКТ

Дучимінська Тамара

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

duchiminska.tamara@vnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3352-3188>

Коць Михайло

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

koc.myhajlo@vnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5607-0564>

Кульчицька Анна

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна

kulchucka.anna@vnu.edu.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1350-6556>

Мета. Стаття присвячена дослідженню особливостей прояву соціальних навичок та рівня розвитку емоційного інтелекту у дітей, що мають особливі освітні потреби. Теоретичний аналіз, систематизація наукових джерел дозволила констатувати наступне: емоційна сфера, емоційний інтелект дітей з особливими потребами має свої особливості - зниження можливостей довільної регуляції поведінки, підвищена збудливість, або навпаки загальмованість; до структури емоційного інтелекту входять самосвідомість, самоконтроль, мотивація та соціальні навички; соціальні навички – це сукупність орієнтирів і сформованих дій, що дозволяють дитині успішно соціалізуватися (прояв почуттів та емоцій, навички міжособистісної взаємодії, ситуативне регулювання емоцій, тощо).

Методи. Емпірична частина дослідження ґрунтувалася методиках: «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла; «Опитувальник ЕМІн» Д. Люсіна та «Опитувальник соціальних навичок» А. Гольштейна.

Результати. У результаті дослідження розвитку емоційного інтелекту та соціальних навичок дітей з особливими освітніми потребами вдалося

встановити наступне. Інтегративний показник емоційного інтелекту дітей з особливими освітніми потребами має переважно низький рівень сформованості. Досліджуваним притаманні низький рівень самоконтролю емоцій та усвідомленні емоцій. Показники внутрішньо-особистісного емоційного інтелекту демонструють, що в більшості вибірки дослідження переважає середній рівень розвитку, що характеризується розумінням власних емоцій та здатністю управління ними. Респонденти мають певні здібності до контролю експресії, здатності контролювати зовнішні прояви своїх емоцій. Дослідження міжособистісного емоційного інтелекту дозволило констатувати низький рівень розвитку цього показника. Досліджувані мають складності у розумінні почуттів і намірів інших людей. Дослідження соціальних навичок опитаних продемонструвало високий рівень розвитку цього показника, який характеризується початковими навичками, навичками реакції на думку іншої людини, навичками планування майбутніх дій, навичками альтернатив агресивної поведінки. Водночас, навички самовираження у спілкуванні у досліджуваних мають показники низького рівня розвитку.

Висновки. Здійснене дослідження дало можливість визначити особливості емоційного інтелекту та соціальних навичок у дітей з особливими освітніми потребами. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні динаміки змін структурних компонентів емоційного інтелекту та у розробленні психокорекційних програм, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту та соціальних навичок.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, емоційний інтелект, соціальні навички.

Tamara Duchyminska, Mykhailo Kots, Anna Kulchytska. Emotional intelligence and social skills of children with special educational needs: diagnostic-research aspect.

Purpose. The article is devoted to the research of the peculiarities in the manifestation of social skills and the development level of emotional intelligence in aspect of children with special educational needs. Theoretical analysis and systematization of scientific sources allowed us to state the following: the emotional sphere and the emotional intelligence of children with special needs have their own characteristics - reduced ability to regulate behavior arbitrarily, increased excitability, or conversely inhibition; the structure of emotional intelligence includes self-awareness, self-control, motivation and social skills; social skills are a set of landmarks and formed actions that allow a child to socialize successfully (expression of feelings and emotions, skills of interpersonal interaction, situational regulation of emotions, etc.).

Methods. The empirical part of the study was based on methods used: "Diagnosis of emotional intelligence" by N. Hall; D. Lusin's "EmIn Questionnaire" and A. Holstein's "Social Skills Questionnaire".

Results. As a result of the research in the field of the development of emotional intelligence and social skills of children with special educational needs was

established the following. The integrative indicator of the emotional intelligence of children with special educational needs has a mostly low level of formation. The subjects have a low level of emotions self-control and awareness of them. Indicators of intrapersonal emotional intelligence show that the majority of subjects has the average level of development, characterized by understanding of their own emotions and the ability to manage them. Respondents have certain abilities to control the expression, the ability to control the external manifestations of their emotions. Research on interpersonal emotional intelligence has allowed to state that level of development in this field is low. Subjects have difficulty in understanding other people's feelings and intentions. The study of social skills of respondents showed a high level of development of this indicator, which is characterized by initial skills, skills of reaction to the opinion of another person, skills of planning future actions, skills of alternatives to aggressive behavior. At the same time, subjects have low level of development of self-expression skills.

Conclusions. The study provided an opportunity to identify features of emotional intelligence and social skills in children with special educational needs. Prospects for further research are to study the dynamics of changes in the structural components of emotional intelligence and to develop psycho-correctional programs aimed to increase the emotional intelligence and social skills level.

Key words: children with special educational needs, emotional intelligence, social skills.

Вступ. У сучасному суспільстві відбувається багато змін в системі освіти у зв'язку з її реформуванням та гуманізацією. На тлі цього проблема розвитку соціального та емоційного інтелекту дітей з особливими освітніми потребами в останні роки набула особливої актуальності. Загальновідомо, що емоційний інтелект розкриває здатності людини до глибокої емпатії, усвідомлення власних сил, вміння розвивати і використовувати свої таланти, дарувати і приймати любов і підтримку.

На сьогоднішній час досить велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних психологічних досліджень спрямовані на дослідження емоційного інтелекту, хоча ця сфера все ще залишається мало вивченою.

Завдяки розвиненому емоційному інтелекту людина володіє вмінням спілкуватися і добиватися свого, вибудовувати потрібні зв'язки, бути гнучким, правильно оцінювати інших. Емоційний інтелект людина, зазвичай, розвиває упродовж всього онтогенетичного шляху, набуваючи життєвого досвіду. Ідеальним етапом для формування емоційних структур є саме шкільний період.

У цей час дитина активно встановлює емоційні зв'язки з ровесниками і дорослими, удосконалюється її самосвідомість, здатність до рефлексії. Важливого значення це набуває у дітей, які мають вади психофізичного розвитку.

Розвиток емоційного інтелекту перебуває у тісному взаємозв'язку з цілями соціально-комунікативного розвитку. Дитина, як особистість, що розвивається, проходить процес соціалізації, для її становлення важливими є соціальні навички і, можливо, найважливіші здібності, які можуть знадобитися людині в житті.

У результаті сформованості соціальних навичок діти набувають соціальної орієнтації, навчаються елементарних навичок самообслуговування, освоюють правила поведінки і норми суспільства, істотну роль в формуванні соціальних навичок відіграє оточення особистості. Відсутність соціальних навичок може призводити до зниження ефективності спілкування, уміння висловлювати особисті потреби, дисгармонії в соціальних зв'язках.

Таким чином, соціальні навички – сукупність орієнтирів і сформованих дій, що дозволяють дитині успішно соціалізуватися, розвиток яких слід здійснювати як спільну діяльність. Щоб розвинути ці важливі навички є необхідним розроблення низки стратегій на кожному етапі розвитку особистості.

Емоційна сфера дитини з особливими освітніми потребами, її словник емоцій розвиваються у процесі різноманітних видів діяльності і потребують постійної пильної уваги з боку фахівців.

Знання законів розвитку психіки дитини і вміння використовувати їх на практиці необхідні для надання ефективної допомоги дітям з особливими освітніми потребами (Заширинська, 2007).

Питання емоційної сфери та емоційного інтелекту особистості, активно досліджується сучасними вітчизняними та зарубіжними вченими. Зокрема, Носенко, Коврига (2003) працювали над розробкою концептуалізації феномену емоційного інтелекту та його функцій, Коць, Ващень, Кузьмич (2021) вивчали гендерні особливості емоційного інтелекту дітей з особливими освітніми потребами; Коць, Дучимінська, Полікарчик (2021) розглядали емоційний інтелект дітей з особливими освітніми потребами в контексті психологічних досліджень в цілому; Кульчицька, Терещенко (2017) досліджували питання емоційних проявів та емоційних реакцій особистості, та інші.

Емоційна сфера дітей з особливими освітніми потребами часто характеризується різноманітними порушеннями в афективній сфері, які проявляються як зниження можливостей довільної регуляції поведінки. За таких умов діти або підвищено збудливі, або ж навпаки – загальмовані.

Діти підліткового віку часто приховують свої переживання. Важливою особливістю їх емоційної сфери є можливість співіснування почуттів і емоцій протилежної спрямованості. Наприклад, одночасно щирий прояв любові і ненависті по відношенню до будь-кого. Як правило, емоції діляться на позитивні і негативні, але водночас будь-які емоційні переживання приносять користь, бо вони допомагають в регуляції поведінки і наповненні особистісним сенсом існування. Негатив емоції можуть приносити в тому випадку, коли стають занадто інтенсивними або неадекватними (Кутєва, 2012, с. 59–65).

Емоційний розвиток заслуговує на особливу увагу, оскільки безпосередньо впливає на процес міжособистісної взаємодії. Емоції є центральною ланкою психічного життя людини і перш за все дитини. Від емоцій та почуттів багато в чому залежить наше ставлення до людей, як ми оцінюємо власні дії і вчинки. Вони можуть надавати абсолютно протилежні дії: з одного боку активізувати поведінку і діяльність, підвищувати продуктивність, з іншого – гальмувати, пригнічувати. Тому діти потребують створення умов для корекції вад розвитку, особливо емоційної сфери.

Емоційний інтелект має три складові, які відносяться до вміння людини керувати собою – самосвідомість, самоконтроль, мотивація. Останні дві – здатність співпереживати (емпатія) та соціальні навички, пов'язані з умінням управляти взаємостосунками. Такий компонент емоційного інтелекту як соціальні навички є доволі досить важливим в житті людини. Соціальні навички доповнюють більш конкретні технічні навички. Це міжособистісні і внутрішньо-особистісні навички, включаючи дружелюбність, комунікабельність, переконливість, етикет тощо (Голишева, Сбітнева, 2016).

Соціальні навички відрізняються тим, що з одного боку, вони формуються лише у взаємодії з іншими людьми, а з іншого, забезпечують успішне функціонування людини посеред інших, або ж, навпаки призводять до соціальної дезадаптації (Кульчицька, Гаврилюк, 2019). Соціальні навички, можливо, найважливіші

здібності, які можуть знадобитися людині в житті. Добре розвинені соціальні навички дають можливість зав'язувати знайомства з оточуючими, домагатися тієї роботи, яка подобається, зміцнювати особисті стосунки. І навпаки, відсутність хороших навичок спілкування може привести до самотності, що сприяє розвитку тривожних станів і виникненню депресії.

До соціальних навичок відносять: початкові навички, самовираження в спілкуванні, реакція на думку інших людей в розмові або на те, що він переживає, навички планування майбутньої діяльності, альтернативи агресивній поведінці (Гольдштейн, Спрафкін, 1999).

Недостатній розвиток комунікативної функції затримує становлення повноцінного спілкування, впливає на здатність вербальної оцінки емоційних станів, гальмує процес розвитку соціально адаптованого поведінки. У дітей відзначається неусвідомленість уявлень про інших людей, що перешкоджає адекватній самооцінці. Більшість дітей відчують труднощі в саморегуляції діяльності, володіння навичками соціальної поведінки нестабільні, діти потребують контролю з боку дорослих. Труднощі оволодіння соціальним досвідом, незнання правил та норм соціальної поведінки перешкоджає соціалізації та інтеграції дітей в соціум (Коробейніков, 2012).

Це питання є дуже важливим, тому як проблема відсутності соціальних навичок істотно загострюється, коли діти з особливими освітніми потребами, які мають розлади аутичного спектру, досягають підліткового віку. Для багатьох аутичних підлітків, особливо в разі функціональних дітей, їхні проблеми з соціальними навичками стають більш вираженими і помітними в середній і старшій школах, так як підлітки в цей період особливо гостро починають проводити розмежування між тими, що «вписується» в їх розуміння нормальності, а хто ні.

Таким чином, соціальні навички є своєрідним набором способів і прийомів соціальної взаємодії, які людина опановує та застосовує упродовж життєвого шляху. Соціальні навички – це сукупність орієнтирів і сформованих дій, що дозволяють дитині успішно соціалізуватися, розвиток яких слід здійснювати в спільну діяльність. Соціальні навички включають в свою складову – прояв своїх почуттів та емоцій; вміння взаємодіяти із ровесниками та дорослими,

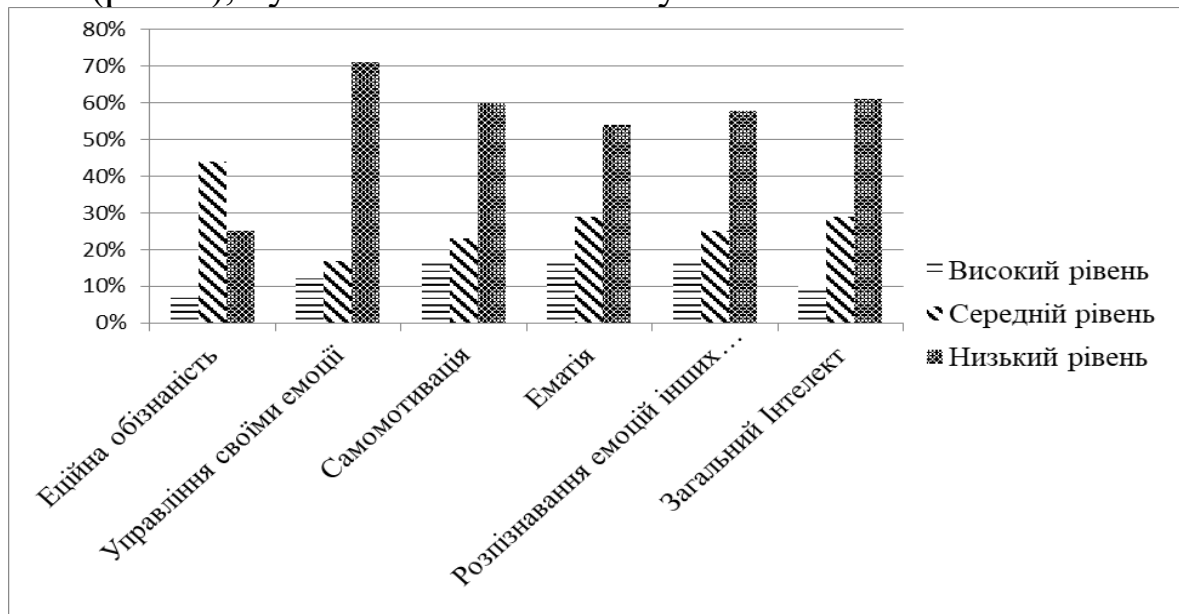
регулювати свої емоційні стани залежності від ситуації. Отже, соціальні навички є важливим чинником досягання емоційного комфорту та набуття соціального досвіду.

Мета дослідження полягає у теоретичному та емпіричному дослідженні розвитку емоційного інтелекту та соціальних навичок дітей з особливими освітніми потребами.

Методи та процедура дослідження. У дослідженні взяли участь учні навчально-реабілітаційного центру. Вибірка досліджуваних складалась з 50 учнів віком від 12 до 15 років.

У процесі дослідження, для виконання поставлених завдань були використані такі методики: 1. «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла. 2. «Опитувальник Емін» Д. Люсіна. 3. «Опитувальник соціальних навичок» А. Гольштейна.

Обговорення результатів. Аналізуючи результати досліджуваних за методикою «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла (рис. 1), було встановлено наступне.

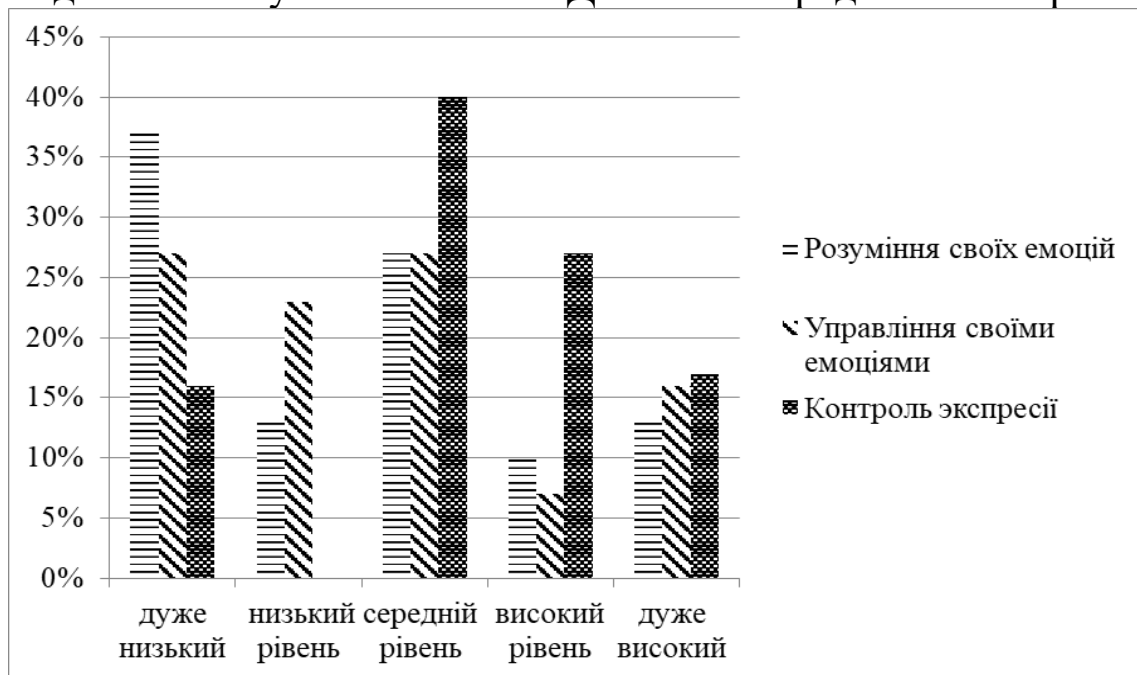
Рис. 1. Показники результатів дослідження за методикою «Діагностика емоційного інтелекту» Н. Холла

Показники рівнів парціального емоційного інтелекту: в результаті першої шкали – «емоційна обізнаність» переважає середній рівень розвитку, що свідчить про усвідомлення і розуміння своїх емоцій. За шкалою «управління своїми емоціями» значний відсоток досліджуваних мають низький рівень до цієї здатності, що характеризується зацікненням на негативних переживаннях, емоціях. Результати за шкалою «самотивація» засвідчують низький рівень.

Дана здатність скеровує людину на управління своєю поведінкою, за рахунок керування емоціями. В показниках шкали «емпатія» теж переважає низький рівень. Для людей цього рівня характерна байдужість до переживань і думок інших, притаманне зацікавлення на власних думках і почуттях. Низький рівень прояву отримано за показниками шкали «розпізнавання емоцій інших людей». Це може свідчити проте, що досліджувані не здатні розуміти почуття і наміри інших людей.

В інтегративному рівні емоційного інтелекту переважають низькі показники, які свідчить про пригніченість своїми емоціями, низький самоконтроль, низький рівень усвідомленості своїх емоцій.

Результати дослідження розвитку емоційного інтелекту та соціальних навичок дітей з особливими освітніми потребами за шкалами внутрішньо-особистісного емоційного інтелекту відповідно до методики «Опитувальник Емін» Д. Люсіна представлені в рис. 2.

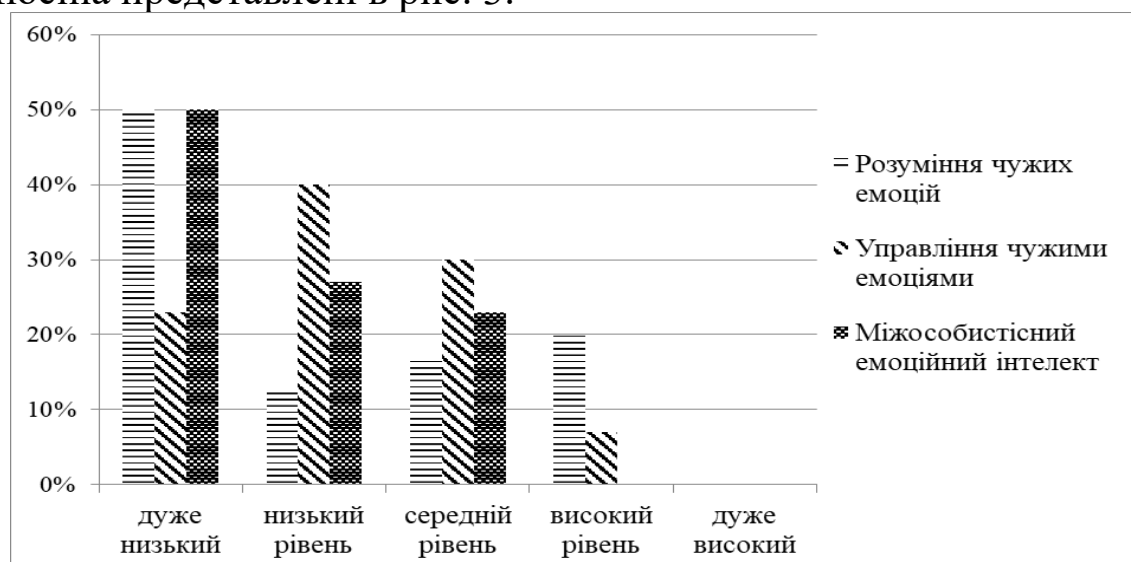
Рис.2. Показники результатів дослідження за шкалами внутрішньо-особистісного емоційного інтелекту методики «Опитувальник Емін» Д. Люсіна

Проаналізувавши результати досліджуваних за шкалами внутрішньо-особистісного емоційного інтелекту, можна, зробити наступні висновки: за шкалою «розуміння своїх емоцій» переважають дуже низькі результати. Здатність до розуміння своїх емоцій означає, що людина може розпізнати стан емоційного переживання у себе, встановити, яку саме емоцію переживає і знайти для неї словесне

вираження. «Управління своїми емоціями» знаходиться загалом на середньому рівні прояву, також значимий відсоток мають дуже низькі та низькі рівні розвитку даної шкали. Здатність до управління емоціями означає, що людина може контролювати інтенсивність емоцій, і приглушувати досить сильні емоції. Результати за шкалою «контроль експресії» свідчать, що у більшості вибірки переважає середній рівень розвитку даної здібності. Контроль експресії полягає в здатності контролювати зовнішні прояви своїх емоцій. Показники внутрішньо-особистіного емоційного інтелекту свідчать про середній рівень розвитку. Досліджувані мають здатність до розуміння власних емоцій та управління ними.

Результати дослідження розвитку емоційного інтелекту дітей з особливими освітніми потребами за шкалами міжособистісного емоційного інтелекту відповідно до методики «Опитувальник Емін» Д. Люсіна представлені в рис. 3.

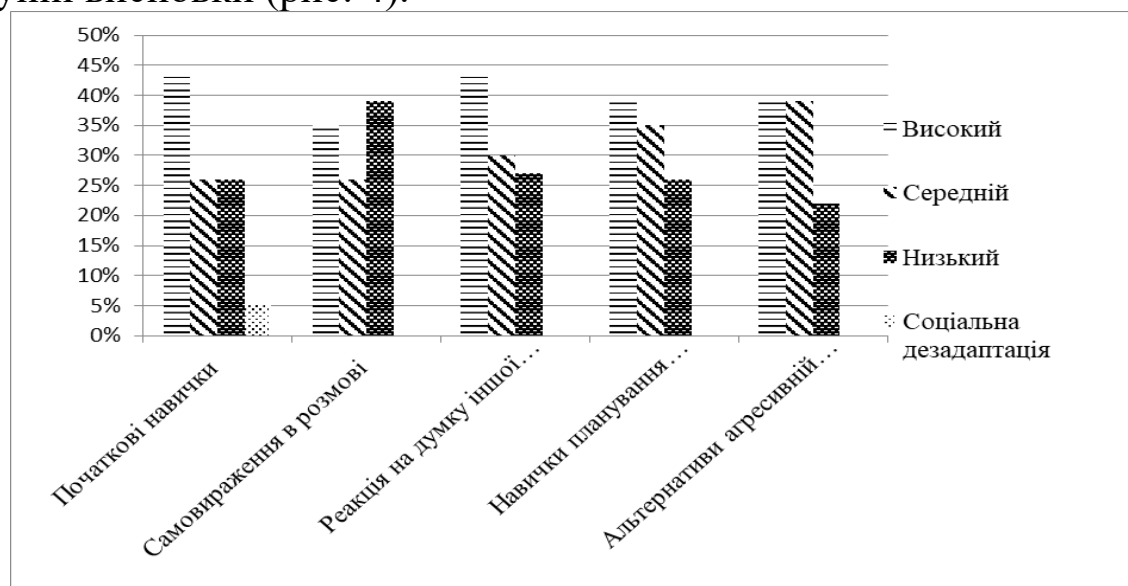

Рис. 3. Показники результатів дослідження за шкалами міжособистісного емоційного інтелекту методики «Опитувальник Емін» Д. Люсіна

Згідно результатів за шкалою «розуміння чужих емоцій» переважають дуже низькі показники, респондентам важко розуміти емоційний стан людей за їх зовнішніми проявами. Значний відсоток вибірки за шкалою «управління чужими емоціями» мають також низькі показники, що може свідчити про нездатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Показники міжособистісного емоційного інтелекту також знаходяться на дуже низькому рівні прояву. Низький рівень розвитку

усвідомлення почуттів та емоцій інших людей є показником нездатності розуміти почуття і наміри інших людей.

Аналізуючи результати дослідження за методикою «Опитувальник соціальних навичок» А. Гольштейна, можна зробити наступні висновки (рис. 4).

Рис. 4. Показники результатів дослідження за за методикою «Опитувальник соціальних навичок» А. П. Гольштейна

Показники за шкалою «початкові навички» відповідають високому рівню розвитку. До початкових навичок відносяться ті вміння людини, які дозволяють вступати в контакт з іншими людьми, встановлювати та підтримувати взаємовідносини.

Згідно результатів за шкалою «самовираження в розмові» переважають показники низького рівня розвитку даної навички. Ці вміння дозволяють адекватно висловити свої почуття, емоції, переживання іншим людям. Дана шкала також охоплює вміння ефективно передавати інформацію іншій людині.

Шкала «реакція на думку іншої людини в розмові» має високий рівень розвитку. Дані вміння дають людині спробувати зрозуміти те, що відчуває інша людина і висловити йому своє розуміння.

Результати за шкалою «навички планування майбутніх дій» свідчать, що у більшості вибірки переважає високий рівень розвитку даної здібності. Дана шкала охоплює в собі вміння спланувати розмову з іншими людьми, готуватися щоб бути компетентним у відповідній діяльності.

За шкалою «альтернативи агресивної поведінки» переважають показники високого та середнього рівня розвитку. До даних навичок

відносяться ті вміння людини, які допомагають уникнути конфлікту і вести себе в напруженій ситуації найбільш продуктивним способом.

Висновки і перспективи. У результаті дослідження розвитку емоційного інтелекту та соціальних навичок дітей з особливими освітніми потребами вдалося встановити наступне. Інтегративний рівень емоційного інтелекту характеризується низькими показниками. Дані результати свідчать про пригніченість своїми емоціями, діти мають низький самоконтроль емоцій, їм набагато важче усвідомлювати емоцій. Показники внутрішньо-особистісного емоційного інтелекту демонструють, що в більшості вибірки дослідження переважає середній рівень розвитку. Досліджувані мають здатність до розуміння власних емоцій та управління ними. Респонденти мають певні здібності до контролю експресії, який полягає у здатності контролювати зовнішні прояви своїх емоцій. Ці здібності допомагають стримувати демонстрацію свого переживання, допомагають легше перенести біль або інші неприємні відчуття.

Результати міжособистісного емоційного інтелекту знаходиться на дуже низькому рівні розвитку. Респонденти нездатні розуміти почуття і наміри інших людей, мають низьку чутливість до зовнішніх проявів емоцій. Вони мають певні проблеми в усвідомленні почуттів та емоцій інших людей. Управління чужими емоціями характеризується низькою здатністю викликати в інших людей емоційні прояви. Встановлено, що соціальні навички у досліджуваних добре розвинуті на високому рівні: початкові навички, навички реакції на думку іншої людини, навички планування майбутніх дій, навички альтернатив агресивної поведінки. Дані навички допомагають досягти емоційного комфорту і набуття соціального досвіду. А навички самовираження у спілкуванні мають показники низького рівня розвитку.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні динаміки змін структурних компонентів емоційного інтелекту та спрямованості соціальних навичок, а також у розробленні та впровадженні психокорекційних програм, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту та соціальних навичок.

Література

1. Гаврилюк, Н., Кульчицька, А. (2019). Феноменологія соціальної дезадаптації: теоретичний аспект. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* (С. 13-15) Луцьк: ПП Іванюк В. П.
2. Гольшева, И. А., Сбитнева, Е. С. (2016). К вопросу о диагностике социальной компетентности у младших школьников. *Молодой ученый*, 3, 802–805.
3. Гольдштейн, А. П., Спрафкин А. П. (1999). *Развитие навыков подростка*. Москва: Наука.
4. Екжанова, Е. А. (2004). Консультирование семьи по поводу сложностей во взаимоотношениях с детьми. Е. Г. Силяева (Ред.), *Психология семейных отношений с основами семейного консультирования* (с. 166–185). Москва: Академия.
5. Защирина, О. В. (2007). *Психология детей с задержкой психического развития*. Санкт-Петербург: Речь.
6. Коробейников, И. А. (2012). *Нарушения развития и социальная адаптация*. Москва: ПЕР СЭ.
7. Коць, М., Ващенко, Г., Кузьмич, О. (2021). Гендерні особливості емоційного інтелекту дітей з особливими освітніми потребами. *Психологія: реальність і перспективи*, 16, 98–105. <https://doi.org/10.35619/prapr.v1i16.218>
8. Коць М., Дучимінська Т., Полікарчик С. (2021). Гендерні відмінності поведінкового компоненту соціального інтелекту дітей з особливими освітніми потребами. *Психологічні перспективи*, 37, 96-111.
9. Кульчицька, А., Терещенко, В. (2017). До питання емоційних проявів та емоційних реакцій особистості. *Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології: матеріали IV міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції* (с. 22-25). Луцьк: ПП Іванюк В.П.
10. Кутеева, В. П. (2012). Эмоциональный интеллект как основа успешности в профессиональной деятельности. *Отечественная и зарубежная педагогика*, 3 (6), 59–65.
11. Носенко, Е. Л. Коврига, Н. В. (2003). *Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції*. Київ: Вища школа.

References

1. Gavrilyuk, N., Kulchitska, A. (2019). Fenomenologiya sotsialnoi dezadaptatsii: teoretichniy aspekt [Phenomenology of social maladaptation: theoretical aspect]. *Osobistist i suspilstvo: metodologiya ta praktika suchasnoi psikhologii : materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf – Personality and society: methodology and practice of modern psychology: materials VI International. scientific-practical internet conference.* (S. 13-15) Lutsk: PP Ivanyuk V. P. [in Ukrainian].
2. Golysheva, I. A. Sbitneva, E. S. (2016). K voprosu o diagnostike sotsialnoy kompetentnosti u mladshikh shkolnikov [On the issue of diagnosing

social competence in younger schoolchildren]. *Molodoy uchenyy – Young scientist*, 3, 802–805 [in Russian].

3. Goldshteyn, A. P., Sprafkin, A. P. (1999). *Razvitiye navykov podrostka [Adolescent skills development]*. Moskva: Nauka. [in Russian].

4. Ekzhanova, E. A. (2004). Konsultirovaniye semi po povodu slozhnostey vo vzaimootnosheniyakh s detmi [Counseling families about difficulties in relationships with children]. E. G. Silyayeva (Red.), *Psikhologiya semeynykh otnosheniy s osnovami semeynogo konsultirovaniya – Psychology of family relations with the basics of family counseling* (s. 166–185). Moskva: Akademiya [in Russian].

5. Zashchirinskaya, O. V. (2007). *Psikhologiya detey s zaderzhkoy psikhicheskogo razvitiya [Psychology of children with mental retardation]*. Sankt-Peterburg: Rech [in Russian].

6. Korobeynikov, I. A. (2012). *Narusheniya razvitiya i sotsialnaya adaptatsiya [Developmental disorders and social adaptation]*. Moskva: PER SE [in Russian].

7. Kots, M., Vashchenya, G., Kuzmich, O. (2021). Genderni osoblivosti emotsiynogo intelektu ditey z osoblivimi osvithnimi potrebami [Gender features of emotional intelligence of children with special educational needs]. *Psikhologiya: realnist i perspektivi – Psychology: reality and prospects*, 16, 98–105 <https://doi.org/10.35619/praprv.v1i16.218> [in Ukrainian].

8. Kots, M., Duchiminska, T., Polikarchik, S. (2021). Genderni vidminnosti povedinkovogo komponentu sotsialnogo intelektu ditey z osoblivimi osvithnimi potrebami [Gender differences in the behavioral component of social intelligence of children with special educational needs]. *Psikhologichni perspektivi – Psychological Prospects Journal*, 37, 96-111 <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2021-37-96-110> [in Ukrainian].

9. Kulchitska, A., Tereshchenko, V. (2017). Do pitannya emotsiynikh proyaviv ta emotsiynikh reaktsiy osobistosti [On the issue of emotional manifestations and emotional reactions of the individual]. *Osobistist i suspilstvo: metodologiya ta praktika suchasnoi psikhologii: materiali IV mizhnarodnoi naukovo-praktichnoi Internet-konferentsii – Personality and society: methodology and practice of modern psychology: materials of the IV international scientific-practical Internet conference* (s. 22-25). Lutsk: PP Ivanyuk V.P. [in Ukrainian].

10. Kuteyeva, V. P. (2012). Emotsionalnyy intellekt kak osnova uspeshnosti v professionalnoy deyatel'nosti [Emotional intelligence as the basis for success in professional activities]. *Otechestvennaya i zarubezhnaya pedagogika – Domestic and foreign pedagogy*, 3 (6), 59–65 [in Russian].

11. Nosenko, E. L., Kovriga, N. V. (2003). *Emotsiyniy intellekt: kontseptualizatsiya fenomenu, osnovni funktsii [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, basic functions]*. Kyiv: Vishcha shkola [in Ukrainian].

Received: 02.04.2022

Accepted: 21.04.2022